

OTKA Nyilvántartási szám : T 043374

Zárójelentés

SZAKMAI BESZÁMOLÓ

A program címe : *A prózai műfajok változásai a felvilágosodás korában*

A felvilágosodás kutatásának különösen fontos részét képezik a prózai műfajok változásának kérdései, amelyek négy éves OTKA kutatásom tárgyát képezték.

A felvilágosodás korának esztétikáját a nagy átalakulások jellemzik. Ezek a változások összefüggenek a korszak sajátos irodalom koncepciójával, amelynek értelmében jelentős szerepet kell vállalnia az ismeretek terjesztésében, a világ, a természet és az emberi lét értelmezésében. A tudásanyagot az irodalmi művek nagy közönség számára akarják közvetíteni. Modellek követése helyett az eredetiség elvét valósítja meg a felvilágosodás esztétikája a műfajok területén is.

A téma kutatását két területen végeztem párhuzamosan. Egyrészt a műfajok változásainak általános jellemzőit vizsgáltam a francia és a magyar irodalom területén, másrészt a magyar irodalomban Bessenyei munkásságában kutattam az író műfajainak sajátosságait.

Az általános kérdések kutatásában tovább folytattam korábban megkezdett munkáimat a felvilágosodás filozofikus történetírása területén. A pályázatban megfogalmazott terveknek megfelelően két jelentős francia filozófus: Montesquieu és Voltaire történeti műveit elemeztem. Tanulmányaimban a modern történeti téma választásának jelentőségét, a világtörténet és a civilizációtörténet sajátosságait vizsgáltam alaposan. Eredményeim közül kiemelem a „De l’Usage de l’Histoire“ címmel 2005-ben Oxfordban, a *Montesquieu en 2005* című könyvben megjelent tanulmányomat, amely Montesquieu és Voltaire első alkotói korszaka poétikai gondolatainak a történeti témával való összefüggéseit vizsgálja (a könyvről megjelent ismertetés tanulmányom új eredményeit is méltatja : *Dix-huitième siècle*, 2006, 669). A témával összefüggő kutatásaimat az MTA tudományos ülésén és a *Filológiai közlönyben* is bemutattam. A filozofikus világtörténet magyar recepciójának szentelt tanulmány a *Revue Voltaire* lapjain jelent meg és előadtam a Kolozsvári Egyetemen tartott mesterkurzusok keretében is (2005).

Voltaire világtörténetére vonatkozó kutatásaim adtak a legnagyobb lehetőséget szakmai eredményeimnek a nemzetközi kutatásokba való bekapcsolásába. Voltaire *Essai sur*

les moeurs című világtörténete kritikai kiadásának kutatói csapatában részt veszek, így a pályázat egész időszakában szoros kapcsolatban voltam azokkal a külföldi (francia, angol, olasz) kutatókkal, akik a történetírás és a világtörténet műfajával és a voltaire-i világtörténet sajátosságaival foglalkoznak és kerekasztal-beszélgetéseken, valamint konferenciákon magam is előadtam kutatási eredményeimet (Szeged, Párizs, Lyon, Pisa, 2004-2006).

A műfajok általános jellemzőinek szentelt kutatásaim másik jelentős területe a történelmi téma megjelenése a felvilágosodás kori regényben. A kérdés magyar sajátosságait Dugonics *Etelkájában* korábban elemeztem (ez a munka egy előző OTKA-pályázatom részét képezte). Módom volt viszont a jelenlegi kutatási időszakban legfontosabb eredményeim publikálására idegen nyelven: Kanadában a neves *Eighteenth-Century Fiction* című folyóiratnak a fikció határai (The Edge of Fiction/Aux confins du roman) kérdésének szentelt különszámában „Mythe, histoire et fiction dans le premier roman hongrois“ címmel, ezzel a magyar felvilágosodás kori próza sajátosságainak nemzetközi megismertetéséhez hozzájárulni (2004).

A történelmi téma megjelenését Prévost regényeiben három tanulmányban elemeztem, arra a kérdésre keresve a választ, hogyan jeleníti meg a francia író a történelmi alakokat és eseményeket a regénymemoárban és hogyan változik ez a regényműfaj a sajátos témaválasztás következtében. A kutatási téma a prózai műfajok változásai szempontjából különösen fontos és az utóbbi években a nemzetközi kutatásokban is szerepet kapott.

A felvilágosodás esztétikája az irodalom fogalmát sokkal tágabban értelmezi, mint az azt megelőző és követő korszakok. Fontos szerepet kapnak az ismereteket széles körben terjesztő művek, közöttük a szótárak és az enciklopédiák valamint a folyóiratok. Ezeket a műveket gyakran szépírók és filozófusok szerkesztik, maguk is jelentős szerepet játszva a bennük megjelenő írások megszületésében. A műfaji rövidek és töredékesség esztétikáját is megvalósítják a folyóiratokban, az egynyelvű szótárakban és enciklopédiákban megjelenő írások. Az OTKA kutatás témájával ilyen szempontból szorosan összefüggenek azok az eredményeim, amelyeket a „Les dictionnaires hongrois au XVIIIe siècle“ című tanulmányomban közöltem és amely a francia felvilágosodás legrangosabb folyóiratában jelent meg, a „Les dictionnaires en Europe“ című különszám készítője által szervezett nemzetközi konferenciát követően, ahol a téma nemzetközi kutatói között folyt eszmecsere. (Angol, olasz, spanyol, portugál, német, orosz, francia kutatók közreműködésével. A konferencia Párizsban volt, 2005 februárjában, megjelenés: *Dix-huitième siècle*, 2006.)

A magyar felvilágosodás egyik legjelentősebb folyóiratában, a *Mindenek Gyűjteményben* megjelenő rövid prózai munkák egy sajátos részének elemzése lehetőséget

adott annak megvizsgálására, hogy milyen szerepet tölthettek be a magyar esztétika alakulásában egy francia folyóiratból, a *Mémoires de Trévoux*-ból fordított ismertetések. Az ismertetés vagy kivonat a felvilágosodás egyik legsajátosabb műfaja, kifejezetten utilitárius céllal íródik, ugyanakkor megbecsülik készítőit, akik a kultúra és a tudományok terjesztésében jelentős szerepet játszanak. „Gondolatok az esztétikáról és az irodalom szerepéről a *Mindenek Gyűjteményben*“ című tanulmányom ezt a témát tárgyalja, megjelenése hamarosan várható. A jelen OTKA pályázat témájához szervesen kapcsolódó kutatás részét képezi egy most induló munkának, a magyar folyóirat kiadásának, amely a tervek szerint az „Első magyar folyóirataink“ sorozatban fog majd megjelenni gondozásomban.

„A prózai műfajok változásai a felvilágosodás korában“ című kutatási téma másik jelentős területe Bessenyei György munkásságához kapcsolódik. Kutatási eredményeimet 2004-től kezdve ismertettem, több tanulmányom van ebből a témakörből megjelenés alatt. Tanulmányaim nagyobb részét azonban csak egy készülő kismonográfiában kívánom megjelentetni. Az OTKA pályázatot ebből a szempontból is a tervezetnek megfelelően valósítottam meg. A már megjelent vagy megjelenés alatt lévő tanulmányokban kísérletet tettem arra, hogy az OTKA pályázat készítésekor megfogalmazott hipotézist bizonyítsam, miszerint Bessenyei György bécsi éveire az európai műfajok szorosabb követése jellemző, amely azt mutatja, hogy az író céljai között szerepel ezeknek magyar nyelvű meghonosítása is. Az idős Bessenyeit ettől eltérően már sokkal inkább jellemzi műfajainak egyéni megformálása, ebben a periódusban az általa korábban művelt műfajok is átlényegülnek. Az időskori prózára a műfaji határok teljes elmosódása jellemző munkásságában, ekkor még a közvetlenül felhasznált francia nyelvű forrásanyag is szervesen beépül műveibe, vagy csak példákat jelent egyéni gondolatmenetében („Filozófia és személyes irodalom *A bihari remetében*“, megjelenés alatt). A műfajok átalakulásai szorosan összefüggenek Bessenyeinek a nyelvről alkotott gondolataival, erről a kérdéstről írt tanulmányom is rövidesen megjelenik („Bessenyei György a nyelvek természetéről“, megjelenés alatt). A közölt tanulmányok egy másik része a fiatalkori írások rövid műfajainak folytonos átalakulásait mutatja be, egy mű különböző változataiban, amelyeket akár különböző műveknek is tekinthetünk („A dialógus, a levél és az esszé műfaja Bessenyei György *A holmi* című művében“, 2005.). Ennek a kérdésnek jelentős a francia háttere és párhuzamos megjelenése, például Voltaire munkásságában, amelyet Bessenyei legfontosabb olvasmányai között említ első alkotói korszakában. Voltaire vegyes műfajú köteteinek (*mélanges*) az utóbbi években folyóirat különszámot is szenteltek Franciaországban, fontosnak tartom, hogy ez a tanulmányom franciául is megjelent („A la recherche d'un genre philosophique : le mélange des genres dans

A *Holmi* de György Bessenyei“ - 2006). A felvilágosodáskori próza egyik sajátosságát, a bevezetők és ajánlások gyakoriságát és jelentőségét elemeztem az MTA Irodalomtudományi Intézete által szervezett tudományos konferencián tartott előadásomban 2004-ben „Az ember csak akkor gondolkodik, ha erre felbuzdítják... Az olvasó közvetlen megszólítása Bessenyei írásai“ címmel, amely 2006-ban jelent meg.

Az OTKA pályázat megírásakor terveim között szerepelt egy kismonográfia előkészítése. *Műfaji kísérletek Bessenyei György prózájában* címmel készülő könyvem fejezeteinek jelentős része elkészült. A már megjelent tanulmányok beépítésén kívül a könyv fejezetei foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogyan függ össze Bessenyei folyton változó és rendkívül egyéni esztétikája, filozófiai kételyei és radikalizmusa, valamint a megfelelő nyelvi kifejezés makacs keresése az író műfajaival és azok állandó átalakulásával. A Bessenyei-életmű a felvilágosodás szinte minden jellegzetes prózai műfajára ad példát, ugyanakkor valamennyit átformálja koncepciójának és egyéniségének megfelelően. A tanulmánykötet fejezeteinek egy része általános esztétikai és filozófiai problémákat tárgyal: milyen kapcsolat van a rendszer kényszerét elutasító filozófus gondolatai és a fiataalkori próza műfaji átalakulásai között, hogyan ábrázolja Bessenyei alkotói pályájának különböző időszakában írásaiban az írot és az elképzelt olvasót, milyen sajátosságai vannak az időskori személyes prózának. A prózai műfajok közül a regény, a történeti elbeszélés, a színdarab, a dialógus, a levél, az esszé, a jegyzet külön fejezetek tárgyát képezik. Bessenyei *Összes művei* kritikai kiadása nagy részének megjelenése megbízható szövegek, kéziratváltozatok közlésével a prózai műfajok eddig nem elemzett kérdéseinek új szempontból való elemzését tette lehetővé. A könyv befejezését a 2007. év végére tervezem.

Tanulmányaimon és a könyv előkészítésén túlmenően az OTKA pályázat magas szintű megvalósítását könyvismertetések készítésével is igyekeztem elérni. Az ismertetett könyvek között szerepelnek magyar kiadványok és francia művek, amelyeknek témája érinti a felvilágosodáskori filozófia és a műfajok összefüggéseit. Az ismertetett könyvek a levelezés, a történetírás, a memoár, az eposz, valamint az esztétika és az irodalomtörténet általános kérdéseiről adják közre a legújabb magyar és francia kutatási eredményeket. Valamennyi könyvismertetés idegen nyelven és külföldön jelent meg.

Vállalt feladataim közé tartozott egy konferencia megszervezése a pályázat témájából. 2004. október 7-8-án kollégáimmal sikeres nemzetközi konferenciát szerveztem Szegeden, „Les genres en transition“ címmel, amelyben két külföldi egyetem (Paris III, Lyon ENS) kutatóin kívül valamennyi magyarországi Francia tanszékének és francia irodalom doktori képzésének oktatói és hallgatói részt vettek, összesen harminc előadó. Az előadások a hasonló

című kötetben jelentek meg 2004-ben Szegeden, lektorált kötetben, az *Acta Romanica* XXIII. köteteként (248 oldal, az OTKA pályázat számának feltüntetésével).

A négy év alatt nyolc konferencián, illetve tudományos fórumon vettem részt, ahol a kutatás témájához kapcsolódóan előadásokat tartottam tudományos eredményeimből. Az előadások az OTKA pályázat témaköréhez kapcsolódnak : „La réception polémique de l’Essai sur les moeurs de Voltaire en Hongrie à l’ère des Lumières“ Lyon, 2004; „De la gloire des arts“ Szeged, 2004; „Az ember csak akkor gondolkodik, ha erre felbuzdítják“, Budapest, 2004; „Les dictionnaires hongrois au XVIIIe siècle“, Párizs, 2005; „Variations sur deux batailles, ou comment la conception de l’histoire universelle influe sur le traitement des sources“, Pisa, 2005; „Angol minták a magyar felvilágosodásban francia közvetítéssel“, Szeged, 2005; „Voltaire hatása a magyar felvilágosodásban“ Kolozsvár, 2005; „La réception de Voltaire en Hongrie au XVIIIe siècle“ Párizs, 2006.

Kutatási eredményeim nemzetközi megismertetéséhez a Szegedre meghívott vendégtanárok is hozzájárulnak, akikkel minden alkalommal mód nyílt az általuk tartott előadások meghallgatásán és megvitatásán túlmenően a felvilágosodáskori próza kérdésköréről beszélgetni. Kiemelem közülük Catherine Volpilhac-Auger, Jean-Paul Sermain és Jacques Berchtold nevét, akik a kutatási téma francia összefüggéseinek legkitűnőbb szakemberei közé tartoznak.

A Szegedi Tudományegyetem Francia irodalom doktori képzésében, amelynek vezetője vagyok, minden félévben szerepelt előadás a prózai műfajok változásaival összefüggő témakörből (az esszé; regény, memoár és történetírás egymásrahatása a század első felében a francia irodalomban; a regénymemoár átalakulásai; a filozofikus mese és a novella; az önéletírás; a memoár és az útleírás kapcsolatai, stb.). Az utóbbi négy évben Montesquieu, Prévost, Diderot, Voltaire munkásságával kapcsolatos doktori értekezéseket vezettem és vezetek, a levélregény, az utazási irodalom, a libertinus irodalom, a filozofikus mese, a dialógus témaköreiből. Nagyszámú diákkörös hallgató és szakdolgozó témáját is irányítottam a témakörből.

A Szegedi Tudományegyetem Francia tanszéke oktatóiból kutatócsoport jött létre az utóbbi években vezetéssel, akik a felvilágosodáskori próza kérdéseivel foglalkoznak. Szász Géza, Kovács Katalin és Balázs Péter, akik az utazási irodalom, a művészetelméleti írások és a bölcséleti próza minősített kutatói, jelentős mértékben működnek közre a doktori képzésben, részt vettek a konferencia szervezésében és az előadások megjelentetésében. Közülük Szász Géza az OTKA programban is résztvevő. Közreműködésükkel évente

megjelentetjük az *Acta Romanica* című tanszéki periodikát, amelyben a doktori hallgatók tanulmányai is helyet kapnak.

A fenti eredmények alapján úgy ítélem meg, hogy *A prózai műfajok változásai a felvilágosodás korában* című kutatási téma minden kitűzött feladatát sikerült a futamidőben megvalósítani, eredményeimet tanszéki, hazai és nemzetközi szinten ismertté és hasznosíthatóvá tenni.

Szeged, 2007, február 20.

Penke Olga
témavezető